

Irrationalitet og uforudsigelighed

Ifølge denne interessante bog om GULAG-lejrene i Sovjetunionen var drivkraften bag lejrene økonomisk. Det drejede sig først og fremmest om udnyttelse af fangerne som arbejdskraft

Anna Applebaum: GULAG – historien om de sovjetiske straffelejre. Oversat af Henrik Enemark Sørensen Schönbergske forlag 2004. 716 s. 399 kr.

Af Kjeld Bjørnager

Efter at de russisk/sovjetiske arkiver er blevet mere tilgængelige, er en litteratur om GULAG begyndt at strømme frem. Anna Applebaums (herefter AA) bog er en af de helt gode, den er velskrevet og velunderbygget, men den er allerede ved at blive løbet over ende af den strøm af bøger, som kommer i Rusland i disse år. Dog, AAs bog er et værk med sine egne teser om GULAG-systemets overordnede hensigter og de forskellige faser i dets udvikling, og det skal nok sikre den blivende værdi i litteraturen om emnet.

Det er spændende at læse AAs opfattelse af hele forløbet omkring lejrenes opståen og den første udvikling – dvs. specielt de første 150 sider af bogen. Mange vil stadig først og fremmest knytte GULAG til Stalin, men allerede i 1921 eksisterede der 84 lejre fordelt i 43 provinser med henblik på genopdragelse af befolkningselementer, der var potentielt farlige for revolutionen. Stalins særlige rolle i GULAGs udvikling var at industrialisere dem, som han industrialiserede resten af samfundet, - og så øgede han antallet af indsatte ganske voldsomt. Og GULAG døde ikke med Stalin. Ganske vist blev en række lejre lukket som følge af opgøret med personlighedskulten, som var stalindyrkelsens officielle betegnelse, men et stort antal lejre fortsatte med at eksistere. Først i 1987 satte Gorbatjov gang i en total afvikling af dem, som dog først blev afsluttet med opløsningen af Sovjetunionen i 1991. Så man kan sige med sikkerhed, at GULAG ikke blot var knyttet til stalintiden, men var en del af Sovjetunionens fulde historie.

En broget skare af fanger

En af de første og mest berømte lejre blev placeret på Solovetskij-øerne i Hvidehavet nord for polarcirklen. Stedet var center for et af Ruslands gamle klostre med en blodig historie. Her skjulte tilhængere af udbrydersekten *De gammeltroende* sig for den officielle kirke i 1600-tallets slutning, og her nedslagede tsaren dem på det grusomste for at hævde den ortodokse kirkes totale magt i Rusland. Også senere i tsartiden blev stedet brugt som fængsel, fordi det af naturlige grunde var vanskeligt at flygte fra, og kontakten til omverdenen i det hele taget var vanskeligt fra de isolerede øer, der kun kunne besejles få måneder om året. Meget tyder på, at det var her, principperne for GULAG-systemet blev udviklet igennem tyverne. Men undervejs blev der demonstreret ekstreme modsætning-

ger i, hvad man gjorde og kunne i lejrkomplekset. Der var plads til en del personligt initiativ, som blev udnyttet af den brogede skare af politiske fanger, som blev sendt til øerne: hvidgardistiske officerer, gamle adelige, litteraturforskere, musikere, præster, naturforskere, søfolk efter oprøret på Kronstadt, spekulanter og skuespillere. Der blev arbejdet hårdt i skovene, ni timers uafbrudt arbejde på meget sparsomme rationer, men alligevel arrangerede skuespillerne teaterforestillinger om aftenen, musikere lavede koncerter, præsterne fik endda gennemført en markering af påsken, som nok er den mest betydningsfulde højtidelighed i den ortodokse kirke. Men i samme tidsrum er der beretninger om gentagne epidemier af tyfus og ernæringsbetingede sygdomme. Dertil kom uforudsigelig anvendelse af tortur, som f.eks. da ledelsen forbød vilkårlig nedskydning af fanger, så begyndte fangevogterne at tage livet af fangerne ved at skubbe dem ned af en stejl trappe med 365 trin. I sandhed et broget billede, som igen og igen får AA til at gøre solovetskij-situationen op med ord som "irrationalitet og uforudsigelighed."

Mad for arbejde

Lejrene var oprindelig tænkt til genopdragelse af ideologisk vildførte, men ret snart blev det – og her er en grundtese i AAs undersøgelse – udelukkende spørgsmålet om økonomi, der styrede dem. De skulle hvile i sig selv, men det kom de ikke til, de gav underskud og stadig mere underskud. Og netop derfor greb Moskva ind over for vilkårlighederne i Solovetskij-lejren.

Det blev en mand ved navn Frenkel, som så mulighederne i systemet og udnyttede dem. Han var fange, men blev fri og avancerede ret hurtigt til kommandant, fordi han meget effektivt og hurtigt havde vist, hvordan et lejrkompleks kunne gøres til et rentabelt foretagende, men – og det blev et problem mange steder, hvor Frenkels system blev indført – de omliggende områders landbrug, skovdrift og en del af deres industri blev ødelagt af lejrenes billige arbejdskraft. Frenkel indførte det praktiske belønningssystem, som blev drivkraften i lejrenes arbejde. En virkeliggørelse af princippet: kun den, der arbejder, skal spise. Og fangerne blev til simpel arbejdskraft. Forskelle mellem politiske og kriminelle fanger blev udraderet, arbejdsnormerne, som var barske, var ens for begge grupper fanger.

Men de politiske fanger – en meget broget skare – fik sendt meddelelser igennem til udlandet om de skærpede betingelser, så propagandaen gik i gang. Der blev lavet rosenrøde avisrapporter om livet i de sovjetiske arbejdslejre, men alligevel blev der i Vesten skrevet så

meget om arbejdslejrene, at det på et tidspunkt blev en så alvorlig trussel, at de sovjetiske myndigheder måtte gøre noget ved det. Der var ved at opstå stærke bevægelser med rod i fagforeningerne i USA imod import af træ eller produkter af træ fra Sovjet, fordi de var lavet under slavebetingelser.

Kamuflage

Det havde sin virkning: arbejdslejrene blev *kamufleret* – man talte ikke åbenlyst om deres eksistens, og udadtil eksisterede de ikke. Tavsheden omkring lejrene var total lige indtil 1962, da Khrustjov personligt sanktionerede udgivelsen af Aleksander Solzjenitsyns lille bog om *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. Det første værk, hvis handling foregår i en fangelejr.

Som yderligere kamuflage blev en stor del af energien flyttet fra skovarbejdet til andre projekter som den storslåede plan om en kanal fra Hvidehavet mod nord til Østersøen ved Petersborg. 227 kilometer skulle sprænges igennem klippemasser. Planen havde Stalins meget store bevågenhed, og han krævede den gennemført på max. 20 måneder. Den blev gennemført af ca. 170.000 lejr-fanger under ledelse af den nævnte Frenkel, gennemført med primitive redskaber, for maskiner og moderne teknologi rådede man ikke over. Folks arbejdsindsats blev belønnet med mad, efter Frenkels princip. Men under gennemførelsen af dette projekt blev belønningsprincippet udviklet endnu mere, nu blev der trukket en dag fra i folks straf for tre dages 100% opfyldelse af arbejdsnormerne. Projektet blev gennemført til tiden, men med voldsomme tab af menneskeliv, ca. 25.000 mener man. Projektet blev gennemført i 1932, og i den store pressedækning, som det fik, kunne man for sidste gang læse om lejr-fanger, hvis store arbejdsindsats blev fremstillet som en lutring af deres kriminelle sjæle, som genopdragelse til det socialistiske samfund. AA gør sig store bestræbelser på at vise ved hjælp af sprogbugen i de hidtil hemmeligholdte dokumenter, at de folk som traf beslutninger om lejr-fangernes anvendelse som arbejdskraft var ledet af ganske andre tanker: koldt økonomisk overlæg.

Oversætteren af bogen har gjort et stort og fortjenstfuldt arbejde ved finde frem til og henvise til danske oversættelser, når de findes, og han har med omhu balanceret mellem engelsk og dansk måde at gengive russiske bogstaver på, men alligevel er det gået lidt galt for ham i alfabetiseringen af bibliografien, hvor forfattere med indledende Tj – som f.eks. Tjehhov - er placeret på den plads, hvor vi normalt forventer at finde ord med C (fordi Tjehhov på engelsk skrives Chekhov). Det er naturligvis lidt forvirrende, men hører til småtingene i en omfattende oversættelse, som er flydende og let læselig.

Kjeld Bjørnager er lektor i russisk ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.